

SAMI PIHLSTRÖM

Filosofian paikattomuudesta

– Mitä filosofia ei ole ja mitä se (ehkä) voisi olla

Kuten johdantokurssin opiskelijat oppivat, filosofista ajattelua ja tutkimusta leimaa erityisellä tavalla *kriittinen* asenne. Valmiina annettuja lähtökohtia ei hyväksytä; kaikkea koetellaan ja arvioidaan. Samalla filosofian tulee olla *merkityksellistä ihmisten elämälle*. Tästä vaatimuksesta – kriittisyyden velvoitteesta tinkimättä – on mielestäni syytä lähteä liikkeelle, kun pohditaan, millaista filosofiaa tulisi harjoittaa ja mikä on filosofian tehtävä yhteiskunnassa. Filosofian inhimillinen merkitys ei saa syntyä miten tahansa, kriittisen tutkimuksen lähtökohdista ja menetelmistä välittämättä.

Kriittisen filosofian näkökulmasta on helppoa vakuuttua *negatiivisen ajattelun* voimasta filosofiassa. Filosofinen kritiikki voi tarkastella esimerkiksi tieteellistä menetelmää tutkimalla tieteen ja epätieteen rajanvetoa tai moraalista velvollisuutta pohtimalla pahuutta ja epämoraalisuutta. Rajojen piirtäminen, siirtäminen ja koetteleminen ovat etenkin Immanuel Kantin *Kritiikeistä* (1781–1790) lähtien kuuluneet keskeisimpiin filosofisiin hankkeisiin. Tämä negaation kautta eteneminen soveltuu filosofiaan itseensä. Tärkeintä ei ole selvittää, mitä filosofia (tai elämä, jota filosofian pitäisi palvella) parhaimmillaan tai ”kukoistavimmillaan” on. Tärkeämpää on kysyä, *mitä filosofia ei ole* (tai millainen elämä *ei* ole hyvää). Negatiivinen ajattelu on suunnattava paitsi elämän ongelmiin, kuten moraalisiin, myös filosofiaan ja sen metodeihin.

Näistä premisseistä päästään melko nopeasti *metafilosofiseen pluralismiin*. Ei ole vain yhtä oikeaa filosofian harjoittamisen tapaa vaan monia hyviä ja huomionarvoisia filosofioita. Näin ajattelevan ei tarvitse olla postmodernisti, jonka mukaan filosofian ongelmat voitaisiin jättää historian lehdille ja korvata esimerkiksi pelkällä kulttuurikeskustelulla ja -politiikalla, kuten 1900–2000-lukujen tunnetuin yhdysvaltalaisfilosofi Richard Rorty ehdotti. Mutta metafilosofisen pluralistin ei myöskään tule olla pelkkä

ongelmanratkaisija, joka tavoittelee systemaattisen filosofisen tutkimuksen tuloksia ja etsii mallinsa tieteestä. Hän ei helposti vakuutu siitä, että filosofian ongelmat voidaan ratkaista (ja siten lopettaa niistä keskusteleminen) esimerkiksi kehittämällä ilmaisuvoimaisempaa logiikkaa. Sen sijaan pitäisi tunnustaa näiden ongelmien olevan ihmiselämään juurtuneita, käytännöistämme erottamattomia, pragmatismien klassikon John Deweyn termin ”ihmisten ongelmia” – ja samalla tietystä mielessä ratkeamattomia. Aidosti itsekritiittisen ajattelijan on varottava etsimästä niihin pinnallisia pseudoratkaisuja.

Niin filosofien itsensä kuin muidenkin alojen toimijoiden onkin syytä pysähtyä pohtimaan, mitä filosofia oikeastaan on ja (ennen kaikkea) mitä se ainakaan yksinomaan, olennaisesti tai ensisijaisesti *ei* ole. Melko laajalti ollaan yhtä mieltä siitä, ettei filosofia ole ainakaan seuraavia asioita, vaikka se voi jossain määrin olla *myös* näitä tai ainakin tulla niitä lähelle.

Ensinnäkään filosofia ei – tietenkään – ole uskontoa. Filosofiassa ei voida hyväksyä dogmaattisia uskomusjärjestelmiä (mikä ei tarkoita, että uskonnollisuus olisi väistämättä dogmaattista). Filosofia ei myöskään ole politiikkaa. Siinä ei ole pakko päätyä päätöksiin, vaan ongelmat jäävät usein avoimiksi, ja pelkkä ongelman identifioiminen tai muotoileminen voi olla merkittävä ”tulos”. Filosofia ei ole taidetta tai kirjallisuutta, koska filosofia on ensisijaisesti argumentatiivista, vaikka esteettisilläkin kriteereillä on filosofisessa työssä merkityksensä ja taiteen avulla voidaan ilmaista filosofisia kysymyksiä ja ideoita. Yleisemmin ja samoista syistä filosofia ei ole pelkkää kulttuurikeskustelua tai esseistiikkaa vaan näitä systemaattisempaa ja – näin kai voidaan sanoa – ”tieteellisempää”.

Filosofian ytimessä on argumentaatio, mutta filosofia ei ole *pelkkää* argumentaatiota – eikä siten pelkkää tieteellistä järjenkäyttöä. Voi olla perusteita hylätä jokin sinänsä ansiokas argumentaatioketju, jos se johtaa inhi-

”Negatiivinen näkökulma on filosofian tärkeimpiä saavutuksia, vaikka se konsulttihen- kisen pseudofilosofian aikana saattaa hukkuu positiivisuuden hahmottomuuteen.”

millisesti, esimerkiksi moraalisesti, sietämättömiin tuloksiin. On vakava filosofinen virhe ajatella, että ”paras argumentti voittaa aina”. On tarkasteltava argumentin kontekstia, etenkin sitä moraalista ympäristöä, jossa argumentoidaan.

Järkevä filosofi pyrkii tasapainottamaan näitä (ja muita) käsityksiä siitä, mitä filosofia ei ole. Näin hän tutkii jatkuvasti filosofian käsitettä ja voi tutkimuksessaan luovasti hyödyntää paitsi filosofian eri traditioita myös akateemisen filosofian rajoille ja ulkopuolellekin astuneiden ajattelijoiden työtä. On erityisen tärkeää korostaa, ettei filosofia myöskään ole – ainakaan yksinomaan – tiedettä. Filosofian harjoittaminen ja opettaminen toki sijoittuvat pääasiassa yliopistoihin ja tutkimuslaitoksiin, myös tieteidenvälisyyttä edistäviin instituutteihin. Tästä huolimatta esimerkiksi julkaisu- ja toiminnassa filosofien työskentely on monitahoisempaa kuin tyypillisten tieteenharjoittajien: ei julkaista vain ”huippulehdissä” vaan hyvin erilaisilla foorumeilla, eri kielillä, eri yleisöille. Toisaalta filosofissa on kiistatta vahvasti tieteellisiä tai ”tieteenkaltaisia” elementtejä.

Akateemisen filosofian harjoittamisen yliopistokonteksti tuo filosofian lähelle muita tieteitä. Silti voitaneen todeta, että filosofit itsekkin suhtautuvat toimintaansa ajoittain liian ”normaalitieteellisesti”. Aina ei ehkä muisteta, että tärkeimmät oivallukset saattavat tulla esityksi valtavirran julkaisukanavien ulkopuolella. Ainakin filosofiaan tulisi jatkuvasti sisältyä *mahdollisuus ajatella toisin*, myös toisin kuin johtavien aikakausjulkaisujen toimittajat ja arvioijat ajattelevat. ”Johtavat” julkaisukanavat ovat usein myös *mainstream*-kanavia. Siksin filosofian raja-alueilla toimivien ajattelijoiden esimerkit rohkaisevat meitä tutkailemaan itsekriittisesti filosofian harjoittamisen käytäntöjämme.

Filosofisten ennakkokäsitystemme ja itseymmärryksemme erittely pakottaa myös pohtimaan filosofian suhdetta historiaan, teologiaan, yhteiskuntatieteisiin,

taiteentutkimukseen, matematiikkaan ja moniin muihin aloihin. Samalla avautuu kysymys siitä, mikä oikeastaan on tai voisi olla itse filosofian ydin. Viime vuosisadalla se oli suurella määrällä logiikka. Voisiko se tällä vuosisadalla olla *etiikka*: ajattelun, tutkimuksen, tieteellisen toiminnan ja ylipäänsä ihmisenä olemisen etiikka?

”Negatiivisen ajattelun” ideaa hyödyntävä kritiikki ja itsekritiikki tulee nähdäkseni suunnata positiivisuuden hehkuttamista ja siitä seuraavaa ajattelun pinnallistumista vastaan. Filosofin tulisi kantaa jatkuvaa huolta siitä, että hänen filosofinen työnsä pysyy *vakavana*. Tässä suhteessa filosofisen käsitteistön ytimessä ovat mielestäni negatiiviset eettiset (ja metafysiset) käsitteet – suru, pahuus, syyllisyys, kuolema, rajallisuus – pikemmin kuin vastaavat positiiviset käsitteet. Elämän ymmärtämiseksi on ymmärrettävä kuolemaa ja hyvyyden ymmärtämiseksi pahuutta, kuten tieteellistä menetelmää määrittelevän tieteenfilosofin on ymmärrettävä, milloin suistutaan epä-tieteeseen. Filosofin on ensisijaisesti selvitettävä, mikä kaikki voi maailmassa ja elämässä mennä vikaan; ”hyvän elämän” etsintä on alistainen tälle pyrkimykselle. Tällainen filosofia on elämälle merkityksellistä ja ”käytännöllistä”.

Kun puhutaan filosofian inhimillistä merkityksellisuutta etsien filosofian käytännöllisyydestä (tai Kantia mukaillen käytännöllisestä järjestä), voidaan tarkoittaa monia eri asioita. Voidaan viitata esimerkiksi Aristoteleen *fronesis*-käsitteelle sukua olevaan harkitsevuuteen tai Kantin etiikkaan, järjen käytännölliseen eli ei-spekulatiiviseen käyttöön. Yhtä lailla saatetaan viitata Karl Marxin huomioon, jonka mukaan filosofian tehtävänä on maailman muuttaminen, vaikka perinteisesti filosofit ovat lähinnä yrittäneet ymmärtää maailmaa, tai Ludwig Wittgensteinin usein siteerattuun J. W. Goethen *Fauszia*sta poimimaan lainaukseen ”Alussa oli teko”, joka korostaa kielen juurtumista käytäntösidonnaiseen elämänmuotoon. Edelleen filosofian käytännöllisyys voi

”Filosofian ansiosta voidaan ajatella paitsi sitä, mikä liikuttaa ja järkyttää meitä, myös kaikkea sitä, mikä velvoittaa meidät kyseenalaistamaan itsemme. Siksi filosofia on minulle ennen kaikkea tapa kertoa ihmiselämän äärellisyydestä ja ilosta, sen oksymoroneista ja ristiriidoista. Se kertoo suunnattomasta rohkeudesta, jota tarvitaan kärsimisen lopettamiseksi, ja siitä, miten haurasta on rakkaus, joka tekee elämän mielekkääksi.”

– Michela Marzano

tarkoittaa Charles Peircen ja William Jamesin kaltaisten pragmatistien periaatetta, jonka mukaan käsitteiden merkitys kiteytyy niiden kohteiden mahdollisiin vaikutuksiin. Nämä kaikki ”käytännöllisen filosofian” merkitykset eroavat ratkaisevasti etenkin siitä, mitä viime vuosien ja vuosikymmenten julkkisfilosofit ovat ilmentäneet.

Jos siis sais ratkaista (käytännöllisen) filosofian tulleisuuden, korostaisin negatiivisten käsitteiden, ilmiöiden, tunteiden ja kokemusten tutkimusta. Pahuutta, syyllisyyttä ja kuolevaisuutta ymmärtämällä ymmärrämme ja rakennamme sitä moraalista yhteisöä, jonka jätämme tuleville sukupolville. Väärän ja pahan muistamisesta seuraa vaatimus vääryksien korjaamiseksi. Tämä kaikki on tärkeämpää kuin onnistumisten ja kukoistusten ylikorostaminen.

Samalla filosofin tulee sitoutua nimenomaan *tutkimuksen* jatkamiseen. On ratkaisevan tärkeää kytkeä filosofia aitoihin ongelmiin, mutta tämä ei saa johtaa tutkijan asenteen unohtumiseen eikä oman toiminnan lähökohtia arvioivan tarkastelun katoamiseen. Juuri tuota itsekriittistä asennetta pitää mielestäni parhaiten vireillä valmius tarttua – myös hyvää elämää etsivässä filosofiasa – negatiivisiin, synkkiinkin, teemoihin. Filosofialla tulee olla merkitystä elämälle, mutta on jatkettava sen kysymistä, miten tuo merkitys voi vastuullisimmin ilmentyä.

Negatiivinen ajattelu tunkeutuu filosofian ytimeen toistakin reittiä, kun oivalletaan, ettei filosofi ole *minkään* erityisen alan – ei minkään tieteen eikä muunkaan asiantuntijuuden osa-alueen – erikoisosaaja. Tämä ei tarkoita, että filosofi olisi ”kaikkien alojen asiantuntija”. Pikemminkin asiantuntijuuden näkökulman kyseenalaistaminen on yksi filosofian vahvuuksia. Eri alojen huippuasiantuntijat voivat erehtyä pahasti juuri asiantuntemuksensa ”huippuuden” eli sen kapeuden vuoksi – kapeushan on huipulle kiipeämisen edellytys. Esimerkkejä riittää: on tieteellisen maailmankuvan yli-

vertaisuuteen uskovia fyysikkoja, jotka eivät näe muiden näkökulmien maailmankatsomuksellista merkitystä; on uskonnollisiin ääriilikkeisiin viehtyneitä, aivan toisella tieteenalalla ansioituneita tutkijoita; on moraalien perustavat vaatimukset unohtaneita taiteilijoita – pahuuden palvelukseen hairahtuneista poliittisista ja uskonnollisista johtajista puhumattakaan.

Filosofian kriittinen voima nyky-yhteiskunnassa voisi – näin toivon – piillä juuri tässä: kun *ei* takerruta tiettyyn asiantuntemuksen kapeaan alueeseen, ei jouduta hakoteille. Voidaan pluralismin hengessä tarjota yleiskatsauksellisempi ja yleisyydessään osuvampi kulttuurinen kuva ihmisestä ja maailmasta, kuva, joka jättää tilaa muiden ajatuksille, tavoille nähdä maailma toisin. Tällaisia kuvia hahmoteltaessa tulee muistaa, että filosofitkin ovat tehneet ”intellektuellin harharetkiä” enemmän kuin tarpeeksi. Esimerkiksi eräät marxilaiset filosofit olivat vielä 1970–80-luvuillakin sokeita stalinismin ja maolaisuuden rikoksille. Vasemmistolaisella ajattelulla on sekä ansionsa että katastrofaaliset sokeat pisteensä, ja on hämentävää, etteivät kaikki kykene vieläkään myöntämään, että kommunismi on ollut historian tuhoisimpia filosofioita. Myös katastrofeista suurin, kansallissosialismi, vei filosofeja mukanaan. Kuten Hans Jonas, Martin Heideggerin entinen oppilas, osuvasti kiteyttää, Heideggerin liittyminen natseihin ei ollut vain yhden miehen vaan *filosofian* moraalinen vararikko. Emme voi lukea Heideggeria selvittämättä suhdettamme hänen kansallissosialismiinsa – emmekä oikeastaan harjoittaa filosofiaa lainkaan havaitsematta, että näinkin voi filosofille käydä. Tämä ei ole triviaali seikka vaan filosofia-asenteemme ytimessä.

Ihminen ja ajattelu kiinnittyvät kiinteästi toisiinsa. Moraalisesti siedettävää elämää – negaation kautta – etsivä ”käytännöllinen filosofi” ei ole etiikan erityisasiantuntija. Päinvastoin: asiantuntijuuden näköala vie tässä harhaan, kuten Wittgenstein huomautti tieteen metodin johtavan filosofin ”täydelliseen pimeyteen”. Huippuasiantuntijuuden vaatimuksia kaihtava filosofi on pikemmin synteerinrakentaja, (itse)kriitikko ja kokonaisuuden pohtija kuin detaljitiedon tai uusien tieteellisten tulosten tavoittelija. Mutta synteessillä ja kritiikillä tulee toisaalta olla tutkimuksesta kumpuava peruste; asiantuntijuuskaan ei näin ollen saa kadota filosofisesta orientaatiostamme.

Kuvailemani negatiivinen näkökulma on filosofian tärkeimpiä saavutuksia, vaikka se konsulttihenkisen pseudofilosofian aikana saattaa hukkuu positiivisuuden hahmottomuuteen. Kyse on filosofialle ominaisesta, kenties ainutkertaisesta vahvuudesta ja vastuullisuudesta: mikään muu ajattelun ja toiminnan alue ei yhtä häpeämättömästi voi julistaa, ettei sillä ole mitään omaa alaa tai paikkaa ajattelun ja tutkimuksen maailmassa. Juuri tuosta intellektuaalisesta ja eettisestä *paikattomuudestaan* – ja siihen sisältyvästä valmiudesta siirtyä aina uusiin ajattelun paikkoihin, jotka edellyttävät uutta vastuun ottamista – filosofi on pysyvässä, luovuttamattomassa vastuussa.